

ΝΙΚΟΣ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Λόγος και μύθος με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, έκδοση δεύτερη, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1990, 200 σελ.

Στή σειρά «Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη» εμφανίσθηκε ως 12ος τόμος τό παραπάνω έργο του καθηγητή της φιλοσοφίας στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Νίκου Ματσούκα, που είδε για πρώτη φορά τό φως της δημοσιότητας τό 1976. Μετά την εϋμενή υποδοχή εκείνης της έκδοσης και λαμβάνοντας υπόψη νεώτερες εργασίες στον ελληνικό και διεθνή χώρο ό συγγραφέας προχώρησε στη βελτιωμένη δεύτερη έκδοση.

Μύθος και λόγος μοιάζουν νάναι αντίθετα. Τό ένα γεννιέται στην Ανατολή και τό άλλο στη Δύση. Ο μύθος συγγενεύει με τή θρησκεία και ό λόγος με τήν επιστήμη. Πώς όμως σχετίζονται αυτά τά δύο στοιχεία, τό μυθικό και τό λογικό, μέσα στην αρχαία ελληνική σκέψη; Σέ απάντηση αυτού του έρωτήματος αποδύεται ό συγγραφέας με βάση τά πηγαία κείμενα.

Στά τρία πρώτα κεφάλαια επιχειρεί μίαν άνατομία των έννοιών του κόσμου (σελ. 37-71), του ανθρώπου (σελ. 73-102) και του χωροχρόνου (σελ. 103-130) στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία. Στο ένδιάμεσο Δ' κεφάλαιο (σελ. 131-151) διερευνάται ή λειτουργική σχέση ανάμεσα στο μύθο και στο λόγο. Τά δύο άκροτελεύτια κεφάλαια σπουδάζουν τήν «μετακένωση» της αρχαιοελληνικής σκέψης στο νεώτερο δυτικό πολιτισμό διαμέσου του μεσαιωνικού χριστιανισμού (σελ. 153-170) καθώς επίσης τήν μετάγγιση του κλασσικού ελληνικού κοσμοειδώλου στη βυζαντινή παράδοση και τήν ανατολική πατερική σκέψη (σελ. 171-190).

Αν ισχύει ότι «σοφόν τό σαφές», τότε τό έργο του κ. Ματσούκα είναι κάτι περισσότερο από φιλόσοφο, είναι σοφό, διότι διακρίνεται για τή σαφήνειά των θέσεων του, όπως επίσης και τήν πλούσια παράθεση τεκμηρίων από τίς πηγές του αρχαιοελληνικού στοχασμού. Ίσως χρειαζόταν κάπως περισσότερο συζήτηση του συγγραφέα με τή σύγχρονη ξένη βιβλιογραφία, τόσο την θρησκευολογική (π.χ. Μ. Eliade, *Mythes, Rêves et Mystères*, 1957) όσο και τή φιλοσοφική (λ.χ. Η. Blumenberg, *Arbeit am Mythos*, 1979). Ωστόσο ή έμβριθής μελέτη των πηγών καθιστά τό έργο αυτό πολύτιμο βοήθημα για μιά πρώτη έπαφή με τήν αρχαιοελληνική φιλοσοφία.

ΔΡ. ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓΖΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, *Ήράκλειτος (Περί φύσεως)*, Αθήνα, Παπαδήμας 1987, 35* + 211 σελίδες.

Το νέο βιβλίο του κ. Ρούσσου έχει ήδη παρουσιασθεί και κριθεί από τον κ. Χρίστο Α. Τέζα («Δωδώνη», 16 [1987] 253-257). Η κριτική παρουσίαση του κ. Τέζα, διεξοδική και θετική για το βιβλίο, δεν επισημαίνει —κατά τίς εκτιμήσεις μου— κύριες αρετές της νέας προσφοράς του κ. Ρούσσου σε βαθμό που επιβάλλεται, όπως νομίζω, κριτική αναψηλάφηση με το πνεύμα αυτό επιχειρώ αυτήν τήν απροκατάληπτη παρέμβασή μου.

Τό νέο βιβλίο του κ. Ρούσσου αποτελείται από τον «Πρόλογο», την «Ιστορική εισαγωγή», τα «Αποσπάσματα» και την αντίστοιχη νεοελληνική Μετάφρασή τους, τίς «Ερμηνευτικές σημειώσεις», τίς «Αρχαίες μαρτυρίες», το «Λεξιλόγιο» των αποσπασμά-

των, τις «Αντιστοιχίες» στην αρίθμησή τους (Diels: Ρούσσοσ — στο εξής D:P), τα «Συσχετιζόμενα χωρία» (πλούσια testimonia από άλλους αρχαίους συγγραφείς στη συσχέτισή τους με ηρακλείτεια αποσπάσματα), την «Επιλογή βιβλιογραφίας». Λείπει, από παραδρομή πιστεύω, ο Πίνακας περιεχομένων, που σίγουρα θα διευκόλυνε τον αναγνώστη. Δε θα έλεγα τίποτε περισσότερο για την παράλειψη αυτήν, που ανήκει στα ανθρώπινα και δεν αποτελεί, εξάλλου, τίποτε το ουσιαστικό, με προβληματίζει όμως η συναφής παρατήρηση του κ. Τέζα: «Από παραδρομή ή σκοπιμότητα έχει παραλειφθεί ο Πίνακας περιεχομένων, απαραίτητος, ωστόσο, νομίζω, και σε έργα παρόμοιας μορφής» (σελ. 253). Διερωτώμαι γιατί «ή σκόπιμα» και γιατί «νομίζω, και σε έργα παρόμοιας μορφής»; Η απορία του αναγνώστη λύνεται προς το τέλος της κριτικής (σελ. 256-7) και μόνο ως προς το δεύτερο μέρος της: «Παρόμοια» με το βιβλίο του κ. Ρούσσου, το οποίο «αποτελεί συμβολή στην ελληνική αλλά και γενικότερα τη διεθνή βιβλιογραφία», «υπάρχουν», «τά σημαντικά έργα» του Kirk, του Marcovich (σελ. 256) και τα «επίσης αξιόλογα έργα των Bollack-Wissman, Mondolfo-Taran, Kahn, Robinson¹», τα οποία όμως, ενώ αποτελούν² «νέες απόπειρες ερμηνείας» «με βάση τα τελευταία πορίσματα της έρευνας», (είναι ωστόσο)² «εισαγωγικού κυρίως χαρακτήρα», όπως και το βιβλίο του «Ρούσσου, το οποίο αποτελεί την ελληνική συμβολή στη διεθνή βιβλιογραφία για τον Ηράκλειτο με έργα παρόμοιας μορφής» (σελ. 257-τέλος της κριτικής). Γίνεται προφανής, πιστεύω, από τα προηγούμενα μια αθέλητη υποτίμηση της ερευνητικής προσφοράς όλων των πιο πάνω διαπρεπών Ηρακλειτολόγων που αναφέρονται από τον κ. Τέζα.

Ο «Πρόλογος» του βιβλίου (σελ. 7*-8*) αναφέρει πολύ πυκνά και πολύ σεμνά την τριαντάχρονη (και —οφείλω να συμπληρώσω— πολύ γόνιμη) θητεία του συγγραφέα στο χώρο της ηρακλείτειας κατά κύριο λόγο σκέψης, την επιδίωξή του «να εξυπηρετηθεί ο αναγνώστης, τόσο ο σπουδαστής όσο και ο ειδικός» —τόλμημα πού το κατορθώνει στον υψηλότερο δυνατό βαθμό, κατά τις εκτιμήσεις μου—, καθώς και τη μέθοδό του: κατανόηση της σκέψης του Ηρακλείτου μέσ' από τα ιστορικά δεδομένα της, μέσ' από συσχετίσεις ηρακλείτειων αποσπασμάτων μεταξύ τους καθώς και προς χωρία από άλλα αρχαία κείμενα που λειτούργησαν προσδιοριστικά για τον σοφό της Εφέσου. Πρέπει να παρατηρήσω εδώ κάτι που το αποσιωπά ο κ. Ρούσσοσ και δέν το πρόσεξε ο κ. Τέζας: τα testimonia στο βιβλίο του κ. Ρούσσου είναι πολύ περισσότερα απ' όσα έχουν επισημάνει οι άλλοι εκδότες του Ηρακλείτου αθροιστικά και δημοσιεύονται σύμφωνα με την πιο πρόσφατη μορφή τους. Ενδεικτικά σημειώνω ότι αξιοποιούνται είκοσι ένα δημοκρίτεια αποσπάσματα που απηχούν και φωτίζουν τριάντα ηρακλείτεια αποσπάσματα στις οικείες θέσεις των ερμηνευτικών σημειώσεων (βλ. για συντομία σελ. 197 του Πίνακα των «Συσχετιζόμενων χωρίων» και σελ. 155—156 των «Αρχαίων μαρτυριών»: «Δημόκριτος, Αποσπάσματα Luria»).

Η «Ιστορική εισαγωγή» (σελ. 9*-35*) ερμηνεύει με οξυδέρκεια τον ευρύτερο ιστορικό ορίζοντα του ηρακλείτειου προβληματισμού και δείχνει τη μεγάλη εξοικείωση του κ. Ρούσσου σε όλη την προσωπική Γραμματεία μέχρι και τον Όμηρο.

Τα «Αποσπάσματα» (σελ. 1-22) δημοσιεύονται για πρώτη φορά στη διεθνή βιβλιογραφία όχι πλέον ως παραθέματα των συγγραφέων που τα διέσωσαν, αλλά ως οργανωμένη σειρά τμημάτων του «Περί φύσεως», στο βαθμό, φυσικά, που στάθηκε εφικτή μια κάποια αναπαράσταση του σπαραγμένου ηρακλείτειου έργου. Η καινοτομία αυτή, που σημειώνεται και στον πρόλογο και δε φαίνεται να της έδωσε και πολλή προσοχή ο κ. Τέζας, γίνεται με πολύ προσεχτικά συνεκτικά κριτήρια στην κατάταξη των αποσπασμάτων και αιτιολογείται με ειδικά για τη διαδοχή των αποσπασμάτων επιχειρήματα στις

ερμηνευτικές σημειώσεις (οι οποίες επίσης δένουν σε μία οργανωμένη ολότητα με πολλούς συσχετισμούς). Οι θέσεις κάποιων αποσπασμάτων —ιδίως με περιεχόμενο μεικτό— και βέβαια με προβληματίζουν· έτσι π.χ. το απόσπασμα P 122 (: D 118) *ψυχῆς ἐστὶ λόγος ἑαυτὸν αὐξῶν* θα είχε, νομίζω, πιο ταιριαστή θέση παρά το P 67 (: D 18) *ψυχῆς πείρατα ... οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει*, με το οποίο, εξάλλου, το συσχετίζει και ο συγγραφέας στην ερμηνευτική σημείωση 112 (φαίνεται όμως πως τον δεσμεύει η ένταξη του αποσπάσματος στα «Αμφίβολα» 112-114). Όμως, και όποιες άλλες επιφυλάξεις και αν προβληθούν για τη θέση αυτού ή εκείνου του αποσπάσματος, η καινοτομία του κ. Ρούσσου διατηρεί όλη την αξία της και ως ιδέα και ως αναδιοργάνωση του συνόλου των αποσπασμάτων (με εξαίρεση τα P 107-111, που τα χαρακτηρίζει «Άδηλα ως προς τη συνάφειά τους»). Δεν πρόκειται, επομένως, για κατάταξη «σε ομάδες», όπως αποφαινεται ο κ. Τέζας (σελ. 253), ο οποίος, εξάλλου, πιο κάτω μιλώντας για το σύνολο των αποσπασμάτων δέχεται ότι «τα αποσπάσματα (...) παρατίθενται με τη σειρά που έχουν καταταγεί σύμφωνα με το φιλοσοφικό περιεχόμενό τους (σελ. 254).

Ως κείμενα τα αποσπάσματα —όπως διευκρινίζεται και στον πρόλογο— δημοσιεύονται με βάση τον Marcovich (1967) και με αποκλίσεις. Ο Kirk (1954) —όπως διαπιστώνω— έχει ληφθεί πολύ υπόψη από τον Marcovich. Έτσι στο κρινόμενο έργο ο Kirk λαμβάνεται υπόψη άμεσα σε πολύ μικρότερο βαθμό απ' ό,τι ο Marcovich. Ο κ. Τέζας, ωστόσο, παρουσιάζει και ως διευκρίνιση του προλόγου το αντίστροφο: «ο Ρούσσο, καθώς άλλωστε διευκρινίζει (σ. 8*), ακολουθεί κυρίως τον G.S. Kirk (...) και (κατά δεύτερο λόγο)³ τον Marcovich (...), ενώ ο ίδιος περιορίζεται σε μερικές αναγκαίες κατά τη γνώμη του διορθώσεις» (σελ. 254). Οι διορθώσεις ή αποκλίσεις είναι είκοσι μία και υποστηρίζονται με επιχειρήματα πολύ σοβαρά· σ' αυτές περιλαμβάνονται και τέσσερα νέα αποσπάσματα, τα οποία σε προηγούμενους εκδότες υπήρχαν ως μικρότερα τμήματα λόγου (τα P 40 b, 46) ή δεν υπήρχαν καθόλου (τα P. 47 b, 58a).

Η Μετάφραση των αποσπασμάτων (σελ. 3-23) κατά τον κ. Τέζα «δίνεται (...) με έκδηλη μία συνειδητή προσπάθεια να διατηρηθεί το ποιητικό ύφος του ηρακλείτειου λόγου», είναι όμως, κατά τη γνώμη του, «το μέρος εκείνο της εργασίας για το οποίο, περισσότερο από τα άλλα, θα μπορούσε πιθανώς κανείς να έχει διαφορετική γνώμη από το συγγραφέα, πράγμα βέβαια ευνόητο για έναν τόσο δύσκολο λόγο, όπως ο λόγος του Ηρακλείτου» (σελ. 254). Πρόκειται, νομίζω, για δύο διαφορετικούς και θεμιτούς τρόπους μετάφρασης κρινόμενους από το αποτέλεσμά τους· δυσκολότερος, προφανώς, είναι ο ποιητικός τρόπος. Έχω τη γνώμη πως η απαραίτητη (για κάθε μετάφραση φιλοσοφικού —ηρακλείτειου ιδίως— κειμένου) ερμηνευτική υποστήριξη δίνει στον κ. Ρούσσο το δικαίωμα να μεταφράσει ποιητικά, αφού, εξάλλου, πρόκειται για έμπειρο και ευαίσθητο μεταφραστή από παλιά· ήδη ο Ηράκλειτός του της έκδοσης του 1971 έχει εμπλουτίσει τα Γράμματά μας με μία καθιερωμένη και σπουδαία λογοτεχνική και φιλοσοφική μετάφραση και οι ποιητικές του αποδόσεις Λυρικών επιβεβαιώνουν ευρύτερα τη λογοτεχνική του φλέβα. Η τωρινή μετάφρασή του, ανάλογη με τον υψηλό ποιητικό λόγο του Ηρακλείτου και καλύτερη από την προηγούμενη, σύμφωνα με τη γνωστή προσωπική μέθοδό του, που σέβεται ως την έσχατη λεπτομέρεια τον αρχαίο και τον νέο ελληνικό λόγο, κατορθώνει να περάσει στο κορμί του νεοελληνικού λόγου κάθε γλωσσικό στοιχείο (λέξη, τύπο, σύνταξη, σχήμα, ύφος, εικόνα, ποιητικό εύρημα) και μαζί το περιεχόμενό του (βίωμα, σκέψη, θραύσμα-«κεράμιο» σκέψης), εφόσον μπορεί να λειτουργήσει και τώρα «όπως έχει», σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις και στην ίδια θέση της πρότασης.

Στις «Ερμηνευτικές σημειώσεις» (σελ. 25-151), που αποτελούντον κορμό του βιβλίου, όπως παρατηρεί και ο κ. Τέζας «ο Ρούσσος κατορθώνει με την ανάλυση που κάνει να καταστήσει προσιτά τα κείμενα του *αίνικτοῦ* φιλοσόφου» (σελ. 254). Όπως επισημαίνει δίκαια και ο κ. Τέζας (σελ. 255—256), οι βιβλιογραφικές παραπομπές είναι σχετικά λίγες, ιδίως της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας, και συχνά χωρίς αναφορά της συγκεκριμένης σελίδας. Πιστεύω απόλυτα ότι εδώ ο συγγραφέας —γνωστός και για τη λεπτολογία του ερευνητής— δέχτηκε να υιοθετήσει τη μέθοδο του χρηστικού περιορισμού των παραπομπών, που θα έδιναν αναγκαστικά όγκο στο έργο. Ως περιεχόμενο, δηλαδή, το βιβλίο του κ. Ρούσσου ισοδυναμεί ουσιαστικά με ογκώδη τόμο· βλέπει όμως κανείς την προσπάθεια ή τη δέσμευση του συγγραφέα να σταθεί μέσα στα όρια της χρηστικότητας ή ίσως της εκδοτικής ανάγκης, όπως προκύπτει από την πυκνότητα των παρατηρήσεών του, χωρίς μείωση της διαύγειας, και από τις βιβλιογραφικές αναφορές του βαθύτατου γνώστη της ηρακλείτειας βιβλιογραφίας (π.χ. E. Roussos, “Heraclit-Bibliographie”, Darmstadt, W.B. 1971, XX + 164 S.) μόνο στο τέλος της ερμηνείας αυτού ή εκείνου του αποσπάσματος και με τρόπο που προβλέπει παραπέρα ψάξιμο του αναγνώστη, κυρίως του μη ειδικού, για την επισήμανση απόψεων άλλων ερευνητών που συνυπάρχουν στο βιβλίο μ’ εκείνες του συγγραφέα.

Η ερμηνευτική μέθοδος του κ. Ρούσσου είναι, κατά τη γνώμη μου, η πιο άψογη: αποφυγή νεωτερικών αναλύσεων που δεν τις προϋποθέτει ο αρχαίος προβληματισμός και συνεπής επικοινωνία με τις ρίζες και τους καρπούς της ηρακλείτειας σκέψης· παρακολούθηση της παγκόσμιας βιβλιογραφίας από τον Schleiermacher (1808) και μέχρι τα 1986—7· πλήθος συσχετιζόμενων χωρίων από τον Όμηρο ως το Δημόκριτο και ως την όψιμη αρχαιότητα — η πλουσιότερη ως τώρα συσχέτιση του Ηρακλείτου· κλιμακωτή ερμηνευτική μετάβαση από το ένα ηρακλείτειο απόσπασμα στο άλλο· συνεξέταση αποσπασμάτων που διευκρινίζονται αμοιβαία· πολυάριθμα δημώδη ανάλογα, που δίνουν μian άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση στις ερμηνείες του κ. Ρούσσου· πολυάριθμες προσωπικές σκέψεις και θέσεις του συγγραφέα που διαμορφώθηκαν με τη μακροχρόνια έρευνά του, γνωστή στους ειδικούς μελετητές.

Οι «Ερμηνευτικές σημειώσεις» του κ. Ρούσσου αποτελούν σπουδαίο απόκτημα για την ελληνική και την παγκόσμια έρευνα, έχουν πληρότητα και ρίχνουν γνήσιο φως σε πολλά σκοτεινά πιο πριν αποσπάσματα του Σκοτεινού φιλοσόφου.

Οι «Αρχαίες μαρτυρίες» (σελ. 153-186), πολύ περισσότερες από κάθε προηγούμενη έκδοση, αξιοποιούνται με οξυδέρκεια στις Ερμηνευτικές σημειώσεις.

Οι Πίνακες (σελ. 187-202), ιδίως εκείνος με τα «Συσχετιζόμενα χωρία» (196-202), που αντιστοιχίζει τον Ηράκλειτο με ογδόντα δύο αρχαίους συγγραφείς, δείχνουν πόσος μόχθος και πόση γνώση κρύβεται στο βιβλίο αυτό.

Η «Επιλογή βιβλιογραφίας» (σελ. 203-211) προσφέρεται οργανωμένη από τα γενικά προς τα ειδικά και από τα παλαιότερα προς τα νεότερα.

Γενικώς το νέο βιβλίο του κ. Ρούσσου αποτελεί, πιστεύω, ένα ορόσημο στη σπουδή του μεγάλου φιλοσόφου της Εφέσου· είναι, κατά τη γνώμη μου, η καλύτερη ως τώρα στη γλώσσα μιας ερμηνευτική έκδοση του Ηρακλείτου και δικαιούται μια εξέχουσα θέση στην παγκόσμια βιβλιογραφία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Επισημαίνεται και από τον κ. Τέζα ότι τό έργο του Robinson «κυκλοφόρησε εντελώς πρόσφατα», έτσι που ο

- κ. Ρούσσος δεν πρόλαβε να το λάβει υπόψη του, ό,τι δίκαια ισχύει και για τον Conche — παραλείπω τα μικρά ονόματα των συγγραφέων και τους γνωστούς τίτλους κτλ. των βιβλίων.
2. Τα εντός παρενθέσεων είναι δικά μου, δηλωτικά της αντίφασης που διαπιστώνω, ενώ τα εκτός εισαγωγικών και παρενθέσεων εκφράζουν πυκνά αλλά πιστά τον κ. Τέζα.
3. Οι παρενθέσεις είναι του κ. Τέζα.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ρ. ΠΑΝΕΡΗΣ
 ΑΜΙΣΘΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
 ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της αισθητικής του Thomas Reid*. Διδακτ. διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Αθήνα 1988, 355 σελίδες.

Η διδακτορική διατριβή της κ. Λεοντσίνη εγκρίθηκε από το Φιλοσοφικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών τον Ιούνιο του 1985 και κυκλοφορεί τώρα για το αναγνωστικό κοινό σε επιμελημένη πανεπιστημιακή έκδοση. Αντικείμενό της είναι η αισθητική του Reid, θεωρούμενη ως αναπόσπαστο μέρος της φιλοσοφίας του, που αναζητούσε απαντήσεις στα γνωσιοθεωρητικά προβλήματα που έθεταν τα κυριότερα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του, όπως ο σκεπτικισμός, ο υλισμός, ο ιδεαλισμός, ο ορθολογισμός και ο εμπειρισμός. Στην εξάρτηση των αισθητικών απόψεων του Reid από το γενικότερο φιλοσοφικό του προβληματισμό αποδίδει η συγγραφέας (σσ. 31, 293) το μειωμένο διεθνώς ενδιαφέρον των μελετητών γι' αυτές και την υποβάθμιση της αξίας τους. Βέβαια το γεγονός αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί και στην αρκετά διαδεδομένη αντίληψη —όχι άσχετη με μία γενικότερη τάση υποτίμησης της φιλοσοφίας του διαφωτισμού— ότι η νεότερη αισθητική αρχίζει με τον Baumgarten, κυρίως όμως με τον Kant μόλις στα τέλη του 18ου αιώνα, ενώ όλος ο προηγούμενος αισθητικός προβληματισμός συνιστά ένα σκόρπιο, ετερόκλητο και αντιφατικό υλικό, ένα σύνολο προκαταρκτικών, μη συστηματικών θεωρητικών προσπαθειών που επιτυγχάνουν την ολοκλήρωση και σύνθεσή του στην *Κριτική της κρίσης* του Kant. (Την άποψη αυτή αποδέχεται ως ένα σημείο και ο E. Cassirer, αν και αξιολογεί τη σκέψη του διαφωτισμού θετικά). Όμως μια σειρά σημαντικών έργων από ειδικούς μελετητές των αισθητικών θεωριών του 18ου αιώνα, όπως οι S.H. Monk, J.W.Hipple, W. I Folkierski, H. Dieckmann, J. Choillet, M. Rossi, P. Kivy και πολλοί άλλοι, έδειξαν ότι ο προκαντιανός αισθητικός προβληματισμός αξίζει αυτός καθαυτός την προσοχή μας και αποτελεί ξεχωριστής γονιμότητας μήτρα για την ανάπτυξη της αισθητικής σκέψης που ακολούθησε.

Ο στόχος και η προσέγγιση της συγγραφέως υπαγορεύονται από το αντικείμενο της μελέτης και δηλώνονται στην Εισαγωγή: Είναι η ερμηνεία της αισθητικής του Reid κάτω από την προοπτική των κεντρικών αξόνων της γνωσιοθεωρίας του και της ψυχολογικής ανάλυσης του ανθρωπίνου πνεύματος. Για όποιον γνωρίζει την εποχή είναι φανερό ότι ο αισθητικός προβληματισμός της προϋποθέτει την ανθρωποκεντρική κατεύθυνση της φιλοσοφίας του διαφωτισμού, όπως το επισημαίνει πολύ σωστά και η κ. Λεοντσίνη (σσ. 97, 297), που στρέφεται: α) στον καθορισμό, πριν από οποιαδήποτε έρευνα, των γνωστικών δυνατοτήτων του ανθρωπίνου νου και β) στη διερεύνηση του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου με τη βοήθεια μιας εμπειρικής φιλοσοφικής ψυχο-